

Юлія Грибкова

КОНЦЕПЦІЯ РОМАНТИЧНОЇ ІРОНІЇ ЄНСЬКОЇ ШКОЛИ

Концепція романтичної іронії єнської школи цікава як своїми філософсько-естетичними ідеями, так і соціально-критичними поглядами. Рятівний для раннях німецьких романтиків прийом романтичної іронії як у теоретичному, так і в практичному плані, виявився надзвичайно актуальним для українських митців і мислителів в умовах заборони українства як такого. Цей феномен ще не цілком з'ясований в українській духовній культурі, хоча має суттєве значення для розуміння природи українського романтизму як філософії й світогляду. Дослідження концепції романтичної іронії, опрацьованої єнськими теоретиками, та її проявів в українській духовній культурі не представлено окремими працями. Хоча відомі праці російських дослідників романтизму, в основному літературознавців – Р. М. Габітової [1], В. І. Грешних [2], В. П. Шестакова [4], А. С. Дмитрієва [3] та ін..

Романтична іронія, концепцію якої запропонували й опрацьовали представники єнської школи романтиків, насамперед брати Фридрих та Август-Вільгельм Шлегелі, подібно як і сократівська у свій час, дозволяла висміювати навколишню дійсність так, щоб змусити людину-обивателя замислитись над своїм буттям, своєю сутністю й діями. Така іронія не є просто намішкою, вона побуджує до високих помислів, зворушує в людині її справжнє людське єство, наближене до трансцендентного: «Гумор, – писав Ф. Шлегель, – має справу з буттям і небуттям, і його справжню сутність становить рефлексія. Звідси його спорідненість з елегією й усім, що трансцендентальне; звідси ж його гордіня і схильність до містики дотепності» [5, с. 308]. Для єнських романтиків, насамперед Ф. Шлегеля, іронія була філософією життя, адже світ облуди, брехні, потоптання найвищих ідеалів заслуговував лише іронічного ставлення. Для Ф. Шлегеля, як читаємо в одному з фрагментів, «трансцендентальна поезія ... починається з сатири – абсолютного розмежування ірреального й реального» [5, с. 300], а «філософія – це справжня батьківщина іронії, яку можна було б назвати логічною красою... Існують давні й нові поетичні твори, цілковито проникнуті божественним подихом іронії. В них живе справжня трансцендентальна буфонада. З внутрішнього боку – це настрої, що оглядає все з висоти і безкінечно вивисується над усім зумовленим, у т. ч. й над власним мистецтвом, чесною чи геніальністю; з зовнішнього боку, за виконанням – це мімічна манера звичайного хорошого італійського буфо» [5, с. 282].

Поняття іронії, теорія якої опрацьована й розвинута Ф. Шлегелем у рецензіях «Про Лессінга», «Про “Майстера” Гете», у фрагментах, опублікованих у журналах «Ліцей» та «Атеней», а також у нарисі «Про не-зрозуміле» (усі відносяться до 1797–1798 років), характерне не тільки для філософсь-

кого мислення Ф. Шлегеля. Воно так чи інакше притаманне й іншим представникам романтичного руху в єнський період, так званим «єнським романтикам». У лекціях з теорії літератури це поняття розвивав Август Шлегель, втілювали у своїх художніх творах Тік і Новаліс. Зокрема, Тік у передмові до видання роману «Вільям Ловель» у 1828 р. дав детальну характеристику поняття іронії [2, с. 74]. Нарешті, не можна оминати й Карла Зольгера, який обґрунтував філософію діалектичної іронії.

Серед питань, які характеризують естетичну й філософську проблематику єнських романтиків, їх світовідчуття й світогляд, романтична іронія як теорія і її практичне застосування у творчості романтиків посідають одне з провідних місць. Роль цієї теорії в комплексі естетично-філософських ідей єнських мислителів визначається як її важливим значенням для майбутнього розвитку романтизму, так і тим, що в ній більш виразно втілюється романтичне трактування особистості в універсумі. При цьому важливо зауважити, що сама можливість появи теорії романтичної іронії пов'язана з осмисленням романтиками людської особистості як філософської й естетичної категорії. Єнські романтики майже не брали до уваги соціальний аспект особистості, за окремими винятками (Вакенродер).

Російський дослідник А. С. Дмитрієв стверджує, що теорія романтичної іронії має своїм джерелом спільну суб'єктивно-ідеалістичну основу філософських та естетичних пошуків ранніх романтиків. Вона є своєрідною паралеллю до філософських пошуків Новаліса, до його трактовки «я» як поняття філософсько-антропологічного. Особливо близька ця теорія до його концепції «магічного ідеалізму» [3, с. 200]. Не можна не визнати, що саме Ф. Шлегель надав цій теорії більш-менш чіткого оформлення, тому не варто недооцінювати теорію романтичної іронії раннього німецького романтизму. Погоджуючись з тим, що романтична іронія не була універсальною теорією для всього єнського романтизму, російський дослідник Дмитрієв все ж схильний визнати, що «насправді ж, очевидно, романтична іронія у єнців належить як філософії, так і естетиці, з врахуванням, однак, тієї обставини, що як би не була суттєвою схильність Ф. Шлегеля до філософського мислення, ні він, ні Новаліс не були філософами в прямому розумінні цього слова. Значимість їх філософських пошуків, у кінцевому рахунку, визначається реалізацією цих пошуків у естетиці й художній творчості, оскільки єнські романтики перш за все були літераторами, а не філософами» [3, с. 201].

Потенційна можливість виникнення теорії романтичної іронії була закладена в умовах суспільного життя Німеччини кінця XVIII–початку XIX ст., у загальному низькому рівні розвитку країни, феодально роздробленої на 296 курфюрств Священної римської імперії Німецького народу, яка не змогла через постійні чвари між князками об'єднати зусилля й протистояти агресії Наполеона. Ця убогість і відсталість на тлі епохи

буржуазних революцій у сусідніх європейських країнах спровокувала й сформувала певне ставлення митців-романтиків до цієї німецької жалюгідності. Романтична іронія стала для молодих єнських літераторів і мислителів засобом, який давав їм можливість відійти в інший духовний вимір, духовно вивищитися над цією вбогістю, зайняти принципову позицію її неприйняття. Крім того, в їх позиції і у виробленій ними теорії романтичної іронії відобразилося глибоке розчарування в ідеалах Французької революції, на здійснення яких так сподівалася уся інтелектуальна Європа. Результати революції не могли задовольнити спрагли до перемін допитливі молоді уми, які шукали виходу із затхлої атмосфери міщанського (філістерського) побуту і його дріб'язкових інтересів.

У статтях та фрагментах Ф. Шлегеля концепція романтичної іронії дістала досить ґрунтовну й цілісну інтерпретацію, незважаючи на те, що ця концепція «розсіяна», як і думки, часом виразно суперечливі, по численних рецензіях, критиках. Вихідні моменти концепції, як бачимо із статті «Георг Форстер» (1797), пов'язані з інтересом до сократівської іронії. У цій досить обширній рецензії, яка є по суті глибоким аналізом усієї творчості німецького письменника-класика, Ф. Шлегель високо оцінює форму іронічного сократівського діалога, називаючи його «плодом найвищого мистецтва й напруги». Саме з «витонченими витворами сократівської музи» порівнює критик форстерівські твори, пророкуючи їм велике й тривале майбутнє [5, с. 247]. З високою оцінкою сократівської іронії пов'язаний випадок Ф. Шлегеля у цій рецензії проти «цехових учених», які «заходили далеко» у «давньому й тупому перекрученні сократівської іронії», яка знайома і Форстеру, але «грубими руками не вловити легкого духа його записаних розмов» [5, с. 244]. Докази своїх слів Ф. Шлегель знаходить і в інших творах класика, зокрема у статті «Про ласощі», яка «перевершує все інше блиском виразу, тонкою іронією і щедрим багатством різуче вдаливих зворотів» [5, с. 248].

Програмний характер, що відображає перехід Ф. Шлегеля на романтичні позиції, має стаття «Про вивчення грецької поезії» (1797), опублікована у 1798 р. Тут він говорить про «сократичне змішування жартівливості й серйозності, що є надзвичайно таємничим і незрозумілим» [5, с. 167].

Своє розгорнуте витлумачення теорія романтичної іронії дістає у фрагментах. Тут, як і в попередніх статтях, Ф. Шлегель наголошує, що витoki іронії слід шукати в філософії, оскільки саме там іронія розкриває всю глибину своєї сутності. Водночас вважаючи, що іронія може яскраво проявлятися і в галузі риторики, а особливо в полеміці, Ф. Шлегель стверджує, що лише в сфері поезії іронія може реалізовуватися так само яскраво, як і в філософії. Думки ці сформульовані в 42-му фрагменті: «Філософія є істинна батьківщина іронії, яку можна би визначити як прекрасне в сфері логічного. Бо всюди, де в усних і письмових розмовах не цілком

систематично вдаються до філософії, там слід творити іронію і вимагати її. Адже навіть стоїки вважали світськість чесною. Правда, існує й риторична іронія, яка при обережному вживанні прекрасно впливає, особливо в полеміці; та все ж у порівнянні з піднесеністю сократівської музи вона те ж, що й пишнота блискучої штучної промови у порівнянні з високим стилем стародавньої трагедії. Лиш тільки поезія також і в цьому відношенні здатна піднятися до рівня філософії, і при цьому вона базується не лише на елементах іронії, на окремих іронічних епізодах, як це робить риторика» [5, с. 282]. Переносячи поняття іронії із сфери філософії в галузь естетики, він зберігає за іронією її глибоко філософський зміст.

Відома дослідниця німецького романтизму Римма Габітова наголошує на трьох моментах наведеного фрагмента. По-перше, твердження Ф. Шлегеля про те, що філософія є «істинна батьківщина іронії», пов'язане із захопленням філософією Платона, в діалогах якого Ф. Шлегель бачив чудовий зразок іронічного стилю. По-друге, іронія виступає тут для автора фрагментів своєрідним методом «несистематичного філософування». Специфічно романтична вимога несистематичної, фрагментарної філософії стала своєрідним виразом соціальної специфіки епохи. Тогочасну перехідну, «розірвану» соціальну дійсність міг адекватно охопити лише дух, такий же «розірваний», фрагментарний, несистематичний, і в цьому значенні недогматичний. «Численні твори стародавніх, – писав Ф. Шлегель, – нині стали фрагментами. Численні твори нових письменників були фрагментами вже при своєму виникненні» [5, с. 290]. Лише фрагментарне філософування, яке іронічно ставиться до дійсності, приховувало в собі можливість (у процесі постійного вивіщення над нею і тим самим її запереченням) зняття її колізій [1, с. 76].

По-третє, стверджуючи, що саме філософія є справжньою батьківщиною іронії, Ф. Шлегель, вважає Р. Габітова, тим самим практично підійшов до реалізації своєї тези про зближення філософії й філології з метою їх наступного повного поєднання й взаємопроникнення. У цьому випадку філософія ставала філологією, філологія – філософією, наука – мистецтвом, мистецтво – наукою. Саме іронію мислив Ф. Шлегель як найбільш придатний у даному випадку метод пізнання [1, с. 76–77].

Тлумачення романтичної іронії в 108-му фрагменті характеризує її як категорію світоглядну, логічно-філософську, а не співвідносить її прямо й безпосередньо зі сферою мистецтва й естетики. Проте і загальний контекст концепції іронії у Ф. Шлегеля передбачає і в цьому фрагменті націленість її тлумачення в галузь художньої творчості: «Сократівська іронія – це єдиний випадок, коли вдаваність і невимушеність, і водночас цілком осмислена. Однаково неможливо, як і викликати її штучними вигадками, так і випасти із її тону... У творі все повинно бути жартом, і все повинно бути серйозним, все наївно відвертим, і все глибоко вдаваним». Далі у цьому

фрагменті мова йде про дуже важливу характеристику поняття романтичної іронії, яка одночасно виражає і суттєвий атрибут світогляду єнських романтиків: «У ній міститься і вона викликає в нас відчуття невіршальної суперечності між безумовним і зумовленим, почуттям неможливості й необхідності всієї повноти висловлювання. Вона найбільш вільна із усіх свобод, оскільки завдяки їй людина здатна вивищитися над собою, і водночас їй притаманна всіляка закономірність, бо вона безумовна й необхідна. Досить добрий знак, що гармонійні примітиви не знають, як поставитись до цього постійного самопародіювання, коли поперемінно треба то вірити, то не вірити, поки у них не розпочнеться запаморочення, жарт сприймати всерйоз, а серйозне сприймати за жарт» [5, с. 286–287]. Ф. Шлегель наголошує у визначенні іронії в цьому фрагменті на моменті свободи, називає романтичну іронію сократівською.

Сократівська мудрість, як уже згадувалось, полягає у свободі суджень і вчинків, у можливості вивищитися над світським життям. Іронія Сократа – відголосок античної мудрості безсмертних богів, які ніколи не сприймали життя серйозно. Цю божественну перевагу над життям Шлегель вважає суттю романтичної іронії. Іронія романтиків і іронія Сократа є актом необмеженої свободи особистості. Та поряд з цим є й суттєва відмінність: іронія Сократа зосереджена на ході думки, самого мислення як філософської мудрості, абстракції; внутрішній «демон» філософа лише стримував його від хибних суджень. Для романтичної іронії обов'язкове заглиблення в реальний світ, оскільки воно передбачає побудову суб'єктивного світу людини.

Розвиває дану тезу вже згадувана дослідниця німецького романтизму Р. Габітова, наголошуючи на визначенні Ф. Шлегелем іронії «як прекрасного в сфері логічного». Вона вважає, що, відносячи іронію до «сфери логіки», Ф. Шлегель разом з тим і виводить її із цієї сфери. Іронія втілює не просто логічне, а саме «прекрасне в сфері логічного». «Краса» іронії означає, що вона вносить суперечність, парадоксальність у логічну сферу. «Іронія – це форма парадоксального, – пише Ф. Шлегель. Парадоксальність “*conditio sine qua non*” (необхідна умова – *Ю. Г.*), душа, джерело і принцип» іронії. Цінність іронії як філософського феномена в тому, що вона виражає логічну суперечність [1, с. 77]. Отже, іронічне, на думку Ф. Шлегеля, протилежне до розсудкового як несуперечного. Там, де панує розсудок, не може бути іронії. Іронія пов'язана з дотепом, гумором, жартом, як уже було викладено у попередньому аналізі, і це підтверджує Ф. Шлегель у 90-му фрагменті: «Дотеп – це вибух скованого духа» [5, с. 285]. «Скований дух», очевидно, – це розсудкове мислення, що закріплено в непорушних, однобоких, несуперечливих поняттях. Іронічне, дотепне мислення, яке має у своїй сутності логічну суперечність, підживляє нею закріпленість розсудку. Ф. Шлегель називає таке дотепне

мислення «логічним спілкуванням» [5, с. 283]. На думку Р. Габітової, це означає, що, хоча іронія також є логічним мисленням, вона однак не є схоластикою, якою користуються вчені: Це – «логіка спілкування», тобто така, де суперечності не виключаються, а утверджуються [1, с. 77–78]. Суперечливий, або згідно з його термінологією, «хімічний» характер іронічного мислення, дотепності Ф. Шлегель підкреслює у багатьох фрагментах і журналу «Ліцей» (Критичні фрагменти), і «Атенеї» («Фрагменти»). Так, у 220-му фрагменті з «Атенеї» він, наприклад, пише: «Якщо будь-яка дотепність є принцип і знаряддя універсальної філософії, а будь-яка філософія – не що інше, як дух універсальності, наука всіх наук, що вічно змішуються й знову відокремлюються одна від одної, логічна хімія, то безкінечні цінність і гідність цієї абсолютної, ентузіастичної, всеціло матеріальної дотепності...» [5, с. 300–301].

Дотепність як «принцип і знаряддя універсальної філософії» Ф. Шлегель, як бачимо, називає «логічною хімією». Р. Габітова вважає, що цей вираз є не просто метафорою. Порівняння природи іронічного духа з хімічними процесами означає тут прагнення поєднати їх специфіку. Тим більше, що галузь хімічних феноменів відіграла певну роль у натурфілософському мисленні єнських романтиків [1, с. 78]. У хімічних явищах вбачали особливий спосіб буття, їх вважали перехідною фазою від неживої природи до живої. Суть хімічних процесів виражалась у самостійному розпаді й поєднанні речовини. Визначення «хімічний» у найширшому сенсі означало – розпад на протилежності й поєднання протилежностей. Тому, коли Ф. Шлегель пише про дотепність як про «логічну хімію», то він має на увазі, що іронічний дух перебуває в стані вічного поділу на протилежності, їх постійного відокремлення й поєднання [1, с. 78–79]. Цю думку ілюструє такий фрагмент Ф. Шлегеля: «Дотеп – це розклад духовних субстанцій, які до цього раптового відокремлення були тісно сплетені одна з одною. Життя будь-якого виду повинно вже наповнити собою уяву, перш ніж настане час, коли від тертя, викликаного вільним спілкуванням, уява буде так наелектризована, що найлегший дотик – дружній чи ворожий – зможе вилучити з неї спалахи і осяйні промені, або ж стресові удари» [5, с. 281]. Сенс дотепності полягає, за Шлегелем, у здатності мати справу з різноманітним життєвим змістом, в результаті розпаду, розділення до того єдиних «духовних субстанцій».

Думка про «хімічний» характер іронії дозволяє Ф. Шлегелю утверджувати принцип «хімічного пізнання» взагалі, тобто пізнання через розділення на протилежності, що є основним гносеологічним принципом світогляду представників єнської школи. Їх головний ідеолог Ф. Шлегель вдається до універсального вживання поняття «хімія», «хімічний», навіть до визначення самої епохи: «Природно, що французи домінують в нашу епоху. Вони – хімічна нація, відчуття хімічного розповсюджене в них

досить широко, і навіть у моральній хімії вони незмінно ставлять свої досліди взагалі. Епоха – також хімічна епоха. Революція – це універсальні, не органічні, а хімічні рухи. Торгівля – це хімія великого господарства, існує, очевидно, й алхімія такого виду. Хімічна природа роману, критики, дотепу, громадськості, новітньої риторики й минулої історії виступає сама собою» [5, с. 313–314]. За хімічною епохою прийде органічна – завершує Ф. Шлегель цей фрагмент.

Поняття «хімічна нація», «хімічна епоха» тощо означають у нього стан рухомості, бродіння, розпаду й поєднання, з чим для нього асоціювалася епоха романтизму як перехідна, нестійка, пронизана універсальними рухами, сповнена нескінченних процесів розпаду й поєднання, нововведень і перетворень, постійного протистояння двох протилежних сфер. Дух іронії, дотепності – породження цієї епохи, її квінтесенція – це «хімічний дух», розриваний внутрішньою суперечністю. Де внутрішня суперечність, там діалектика. Отже, можна «перекинути місток» до розуміння Ф. Шлегелем суб'єктивної свідомості, яка зумовлює іронічне світорозуміння особистості. Іронія для єнського теоретика є проявом вищої духовної діяльності людини, що прирівнюється ним до здатності до абстрактного філософського мислення. Вищим продуктом філософського мислення є ідея, в основі якої лежить як нижча стадія узагальнення – поняття. Ідея ж, вважає Ф. Шлегель, перебуває на рівні іронії, як видно із його 121-ого Атенейського фрагмента: «Ідея – це поняття, доведене до іронії в своїй завершеності, абсолютний синтез абсолютних антитез, постійно відновлююча себе зміна двох думок, які борються» [5, с. 296].

Отже, іронічне світосприйняття мислилось Ф. Шлегелем не тільки як таке, що містить в собі внутрішню суперечність, а й як синтезуюче, універсалізуюче, як об'єднавче й з'єднуєчне однобічності. Універсальність іронії має двоякий характер. З одного боку, вона проявляється в тому, що сама іронія виступає як універсальний принцип, що пронизує всі сфери об'єктивованого духовного життя суб'єкта: філософію, етику, естетику, поезію, літературну критику. З другого боку, як форма й вираз специфічної життєдіяльності духу – суб'єктивної свідомості, іронія охоплює людський дух в усій його багатоманітності, універсальності. Свідчить про таке розуміння суб'єктивної свідомості наступний фрагмент: «Справді вільна й освічена людина повинна би за бажанням уміти налаштуватися на філософський або філологічний лад, критичний або поетичний, історичний або риторичний, античний або сучасний, цілком довільно, подібно до того, як настроюються інструменти – у будь-який час і на будь-який тон» [5, с. 283]. У трактуванні Ф. Шлегеля діяльність суб'єктивної свідомості має бути універсальною, поєднуючи в собі у згорнутому вигляді всю історію людського духу і всі сфери його прояву.

Справжній творчий дух, на думку Ф. Шлегеля, несумісний з

однобічністю, абстрактністю, не обов'язково дотримується будь-якої можливої однієї точки зору. Застосовуючи у своєму творінні будь-який певний підхід, він водночас заперечує його, залишаючись вільним для здійснення нового підходу, появи нового погляду, пошуку нового рішення, бо творча діяльність духу ніколи не може бути визнана завершеною в будь-якому певному творінні. Кожне окреме творіння – лише одна з сторін універсальної життєдіяльності духу, що має в собі в зародку весь універсум. В одному з критичних фрагментів читаємо: «Та ... не лише розсудком і уявою, а всією душею, вільно, то в одну, то в іншу сферу, наче в інший світ, вільно відрікатися то від однієї, то від другої частини своєї істоти, обмежуючись цілком іншою, шукати й знаходити всього себе то в тому, то в цьому індивіді, свідомо забуваючи про інших, – все це може тільки дух, що вміщує в собі наче множину духів і цілу систему облич, дух, у чиєму внутрішньому світі виріс і визрів універсум, який як кажуть, повинен проростати у кожній монаді» [5, с. 296–297].

Іронія, дотепність, дотеп, які для єнських романтиків є синонімічними поняттями, з гносеологічної точки зору мають справді діалектичний характер, отже містять діалектичну тріаду: тезу, антитезу, синтезу. Ф. Шлегель пише, що іронія – це форма парадоксального, певна умова парадоксальності [5, с. 283], отже і дотеп є логічний парадокс, але не тільки. Він виходить за рамки чисто логічної суперечності, а його діалектика полягає в тому, що протилежності пов'язуються в кричущій суперечності, і цей зв'язок містить натяк на глибоко приховану істину, яка криється в синтезі цих протилежностей. Тому якщо парадокс є неначе «неповною» діалектикою, бо в ньому немає ступеня синтезу, (але це все-таки діалектика, бо в ньому є суперечність), то іронія – «повна» діалектика, тобто містить у собі й синтез протилежностей. Р. Габітова вважає, що ці гносеологічні основи діалектики іронії не були розвинуті по суті у шлегелевській теорії романтичної іронії [1, с. 83]. Характерне для романтиків прагнення до об'єднання протилежностей, зняття суперечностей, до синтезу не досягнуло бажаного наслідку. Ідея цілісного знання, сам рух до універсальності, до синтезу перетворився у явище, передбачуване не лише суб'єктивно, а й несерйозно, грайливо. Іронічна діалектика – це «несерйозна» діалектика, довільна гра суб'єктивного духу.

Носієм суб'єктивного духу романтики, зокрема Ф. Шлегель, вважали іронічного суб'єкта, якого розуміли як вільного творця і себе самого, і навколишнього світу. На таке розуміння позиції суб'єкта у світі, яке випливало з теорії романтичної іронії, вирішальний вплив мали ідеї Французької революції. Знищивши всі привілеї й станові обмеження феодального суспільства, революція формально відкрила перед людиною необмежені можливості вільного розвитку. Цей ідеологічний вплив повною мірою відчула філософія Фіхте, твори якого пронизані гордою

незалежністю, любов'ю до свободи, мужньою гідністю, усім, чого так потребувала тогочасна особистість, особливо в роз'єднаній і економічно відсталій Німеччині. Єнські романтики успадкували від Фіхте безмежну віру в торжество людського духу.

Проте апофеоз свободи людського духу виражав лиш одну сторону іронічного світовідчуття. Друга сторона полягала в тому, що іронія як явище духовного життя людини виразила специфіку її становища в соціальній дійсності кінця XVIII ст., де панувала розгубленість і розчарування людей. Відображенням цієї соціальної дійсності й стало іронічне розуміння суб'єкта як ізольованого, покинутого сам на сам і співвідносного лише з собою індивіда. Суб'єктивне Я романтика – це Я, що водночас стало об'єктом для себе. Тому й сутність людського духу зводилась до самосприйняття, самовідношення, самовідображення.

Трактування поняття романтичної іронії єнською школою було б не повним, якщо б не згадати про розуміння митцями цієї школи іронії Сократа. Ми вже наводили окремі думки Ф. Шлегеля стосовно сократівської іронії, тому залишилось подати лиш певні узагальнення. Як видно із наведених у даному тексті фрагментів Ф. Шлегеля, де дається визначення сократівської іронії, митець виходить із її історичного образу. Він відрізняє сократівську іронію від риторичної, яка є зворотом мови, що допомагає когось приховано висміяти. Сократівська іронія не мала на меті над кимось насміхатись. Їй, вважає Ф. Шлегель, притаманний дух «світськості», спілкування, що передбачає взаємоповагу співрозмовників, позбавлену гордині, повчальності, розумне й вільне ставлення один до одного.

Такий же дух спілкування характеризує романтичну іронію, хіба що романтичний суб'єктивний дух більш вільний, відірваний від реальних стосунків. Для Сократа «світськість» служила завданням морального перевиховання людини, а в романтичній іронії Ф. Шлегеля вона є формою вільної життєдіяльності суб'єктивного духу, що має метою сам себе і свою свободу.

Ф. Шлегель, вловивши реальний історичний зміст сократівської іронії, притаманну їй суперечливість, зокрема, що в іронії Сократа вдаваність і «довільна», і «цілком обдуманна», що у ній все жартома і водночас все серйозно, цілком справедливо пов'язує сократівську іронію з певною формою філософування. Іронія присутня там, де філософські погляди викладаються не систематично, а в розмовній, діалогічній формі. Такий метод філософування притаманний Платону, а також Форстеру, Лессінгу, Гемстергейсу і ін. сучасникам Ф. Шлегеля. Сам головний теоретик романтичної іронії посилює діалогічність філософування, зводячи її до фрагментарності, тобто несистематичності філософування Сократа у романтизмі набирає цілком іншої форми, іншого філософського змісту. Від сократівської діалогічності романтична іронія зберігає лише основу

– сам принцип викладу філософських ідей. Стосовно змісту, згідно з яким сократівська іронія мала на меті моральне перевиховання, вивіщення людини, а отже й покращення морального клімату суспільства, то в романтичній іронії метою було обґрунтування вільної життєдіяльності суб'єктивного духу, який вивіщується як над усім реальним і об'єктивним, так і над власною суб'єктивністю. Отже, можна ствердити, що на ґрунті сприйняття сократівської іронії як історичної основи своєї філософської позиції Ф. Шлегель осмислює її з точки зору новітніх філософських ідей Німеччини, тобто суб'єктивізму Фіхте, що змінює історичну суть вчення Сократа [1, с. 126–127].

Романтичне переосмислення сократівської іронії проявилось, зокрема, у перенесенні іронії Ф. Шлегелем у поезію: «Лише поезія і з цього боку (тобто щодо іронії – Ю. Г.), – пише він, – може вивіщитися до філософії, і вона не базується на іронічних епізодах, як риторика. Існують стародавні й нові поетичні твори, пронизані божественним подихом іронії» [5, с. 282–283]. Починається наведений фрагмент словами, що «філософія – це справжня батьківщина іронії», очевидно, вони стосуються іронії Сократа. Проте для Ф. Шлегеля це надто вузький підхід, і він розширює сферу іронії, обґрунтовуючи поряд із іронічною філософією, риторикою ще й іронічну поезію, яка мала на меті вивіщити поезію до рівня філософії. Іронія як метод несистематичного, фрагментарного філософування стає в концепції Ф. Шлегеля основою романтичного отождолення філософії й поезії. Наповнення поезії іронією зумовлює створення філософської поезії, або поетичної філософії, тобто розвитку діалектичної тотожності філософії й поезії. Сократівська іронія як історична основа такої тотожності переходить в романтичну іронію як нову якісну реальність. Можна ствердити, що романтична інтерпретація сократівської іронії спиралась на певні риси справжньої сократівської іронії, частково зберігаючи їх в собі, хоча й у суттєво переосмисленому вигляді, пристосовавши концепцію античного філософа до умов відповідної реальності.

1. Габитова Р. М. Философия немецкого романтизма (Фр. Шлегель. Новалис). – М.: Наука, 1978. – 288 с.
2. Грешных В. И. Ранний немецкий романтизм: фрагментарный стиль мышления. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. – 144 с.
3. Дмитриев А. С. Проблемы иенского романтизма. – М.: Издательство Московского университета, 1975. – 264 с.
4. Шестаков В. П. Очерки по истории эстетики. От Сократа до Гегеля. – М.: Мысль, 1979. – 372 с.
5. Шлегель Ф. Эстетика. Философия. Критика: В 2-х т. / Вступ. ст., пер. с нем. Ю. Н. Попова; Примеч. А. В. Михайлова и Ю. Н. Попова. – М.: Искусство, 1983. – Т. 1. – 479 с., Т. 2. – 448 с.